

Daniel ELAZAR

Althusius átfogó elképzelése a szövetségi államközösségről

Az utat a modern demokrácia felé a reformokat követelő protestantizmus nyitotta meg a 16. században, pontosabban az irányzat azon képviselői, akik olyan teológiai és politikai elméleteket dolgoztak ki, amelyek a nyugati világot visszaállították arra a gondolati pályára, amely a szabadság és egyenlőség hangsúlyozása által az önkormányzatisághoz vezet. Bár a reformokat követelő protestáns vallásalapítók s a megfelelő irányzatok első szószólói számos politikai tárgyú írást hagytak hátra, műveik inkább teológiai vagy polemizáló jellegűek voltak. Olyan politikai filozófus, aki ebből a hagyományból táplálkozva dolgozott ki a reformáció tapasztalataira építő, valamint a Német-római Szent Birodalom politikai tapasztalatait és a reformáció szerződéselvi teológiájának politikai eszméit ötvöző rendszeres politikai filozófiát, csupán a reformáció első évszázadának végén jelent meg. Ez aszemély, Johannes Althusius, politikai filozófiját egy klasszikus műben, a *Politica Methodice Digesta*ban foglalta össze, amely először 1603-ban jelent meg. A szerző ezt bővített formában 1610-ben újra kiadta, majd végső átdolgozott formája 1614-ben látott napvilágot.

Althusius *Politica*ja az első könyv, amely teológiai rendszerből levezetett, de nem arra építő, szerződéselvi társadalomképpen gyökerező átfogó elméletet tartalmazza a föderális republikánizmusnak. A mű olyan politikai rendszer kiépítéséről értekezik, amely az állampolgárok által közös megegyezéssel alapított s elsődleges társulásaik közvetítésével létrejövő összetett politikai társulást, amely pedig egy tárgyasult állam, amelyet az uralkodó vagy az elit erőszakol a polgároknak.

Az első átfogó federalista elképzelést, amint ezt elővigyázatosan Althusius is megjegyzi, a Biblia, pontosabban az Ószövetség tartalmazza. Számára ez egyben a legjobb is: a helyes elveken nyugó ideális állam. A Biblián végigvonuló eszmerendszer szerződéselvi (*foedus* latinul szövetséget, egyezményt, szerződést jelent). A kiindulópontot az Úr és Noé között megkötött szövetség jelenti. Ebben foglaltatik bibliai megfelelője annak, amit a filozófusok később természeti törvénynek neveztek (Mózes első könyve, 9. fejezet). A Biblia e gondolati vonulatának zárszava a Sinai hegyen megkötött szövetségnek a zsidók általi megerősítése Eszdrás és Nehémiás vezetésével, mikor is a Tórárt második államközösségük alkotmányának fogadták el (Eszdrás könyve, 10. fejezet; Nehémiás könyve, 8. fejezet). A bibliai világkép lényege a szövetség motívuma. Ez minden viszony alapja, az autoritás meghatározásának és elosztásának mechanizmusa s természetesen a Bibliában foglalt politikai tanítás fundamentuma.

Az emberiségre vonatkozó nagy bibliai elképzelés három tekintetben szövetségi. Először is, szerződések hálózatára épül, kezdve az Úr és az emberek között létrejöttakkal, amelyek szövetségre formálják az emberi, főkéntapolitikai kapcsolatokat hálóját. Történelmi megállapodás, társulás és beleegyezés útján. Ezt a világgépet mint föderális teológiát alkotják újra a 16. században a reformokat követelő protestánsok, s ez ihletti Althusiust, de a hugenottákat, a skót presbiterianusokat, valamint az angol és amerikai puritánokat is politikaelméletük meg alkotmányos alapelveik kidolgozásakor.

Másodszorban, a klasszikus bibliai államközösség teljességében artikulált, szerződés által létrehozott és megerősített törzsszövetség volt, amely közös alkotmány meg törvények alapján működött. Az izraelita államközösség alkotmányát kivétel nélkül, minden alkalommal megállapodás útján módosították. A föderális elem még a királyság bevezetése után is megmaradt addig, amíg külső erők hatására a törzsi struktúrák zöme el nem tűnt. A politikai közösség messianisztikus időkben történő újjáalapítására vonatkozó bibliai elképzelés a törzsközösség visszaállítását célozza. Például az amerikai puritánok többségét és a forradalom idején is számos amerikai a Bibliában megrajzolt politikai közösségek hálózatának esetében – a föderális elveknek és a föderális berendezkedésnek kell képeznie. Emellett megpróbál realitásként megmaradni: az emberi természetre vonatkozó realista felfogásra épül, ismervén annak korlátait és lehetőségeit. Mindebben arra az áramlatra hasonlít, ami a 17. században a politika új tudományá néven vált ismertté.²

Althusius átfogó államberendezkedése építőkövekké, avagy önkormányzattal rendelkező sejtek sorozatából alakul ki a legkisebb és legintimebb emberi kapcsolatokról az egyetemes társulás felé haladva. Minden egyes elemek belső szervezeti struktúrája van, az elemeket egymáshoz pedig a konszenzusos kapcsolat valamilyen formája fűzi. Mindenikük az emberi harmónia valamilyen magasabb formájának megvalósítására törekszik, s ezt el kell érnie. Az átfogó elképzelések azáltal, hogy a jó, esetleg a szent

állam után kutatnak, ötvözik valamiképpen a politika és a megváltás dimenzióit. Ezalól nincs kivétel. Az átfogó federalista elképzelés a világot föderális módon fogja fel, s az átfogó államközösséget ennek szellemében építi fel.

Althusius gondolatvilága a nyugati kultúrában a középkorról az újkorra történő átmenetet meghatározó nagy gondolati áramlatok metszéspontjába helyezhető. Tanítása, mint a nagy protestáns keresztény gondolkodók egyikének szellemi hagyatéka, átmenetet képez a reformáció és az újkor eszméi között. Hiszen ő megpróbálta összefoglalni, illetve kissé laicizálni az ideális államra vonatkozó protestáns tanokat, s ezeket konkrétabb, gyakorlatibb formába önteni.

Az európai államépítés módozatáról szóló 17. századi vitában az althusiusi program, amely az államoknak mint összetett politikai társulásoknak szövetségi elveken alapuló létrehozását fogalmazta meg, alulmaradt Jean Bodin és az etatisták eszméivel szemben. Az utóbbiak a tárgyasult, centralizált államok kialakítását szorgalmazták, amelyekben a hatalom az Isten által rendelt király személyében testesül meg, s ennek kezében összpontosul a hatalmi piramis csúcsán vagy a szuverenitás letéteményeként létező centrumban. Bár az althusiusi elképzelésnek egészen a század végéig nem egy szószólója akadt, később kiveszett a politikai filozófia főáramából. Így az amerikaiakra maradt az individualizmuson alapuló modern federalizmus feltalálásának a feladata. Ők vezették be újfent az államnak mint politikai közösségnek s nem tárgyasult entitásnak, az őt alkotó néptől független léttel rendelkező képződménynek a gondolatát.

A 19. századi német gondolkodók egyik csoportja, amely Németországnak a szövetségi elveken alapuló egyesítését szorgalmazta, újra fölfedezte Althusiust. E csoport legjellemzőbb képviselője Otto von Gierke volt. Persze itt is, Németországnak a tárgyasult államiság (*statehood*), majd a totalitarizmus irányába vezető történelme következtében, mostoha sors jutott osztályrészül az althusiusi gondolatnak. Még a modern federalizmus kutatói érdeklődésének szempontjából is perifériára szorult. Ugyanis az utóbbi eszme olyan erősen kötődik az individualizmus gondolatához, hogy érdektelenné tűnt foglalkozni Althusius ama törekvésével, amely az egyéni jogoknak a politikai berendezkedés kialakításában játszott szerepét kívül a család, a foglalkozási csoportok és a közösség kérdését is tárgyalta. Csak utóbb, amint a korlátok közé nem szorított individualizmus filozófiai és gyakorlati következményeivel szembesültünk, kezdték el a politikatudósok az szabadság problémáját az elsődleges csoportok – a család, de még inkább az etnikai közösségek – kontextusában vizsgálni. S ekkor fedeztük fel Althusius üzenetét korunk társadalmi számára.

Talán Martin Buber volt az első, aki utalt arra, miként alkalmazhatja a 20. század embere az althusiusi eszméket. A *Paths in Utopia* (Útvonalak Utópiában) című kötetében közölt politikai írásait részben Althusius inspirálta. Carl Friedrich, a német liberalizmus jeles tudós képviselője, éleztette újja a tudományos közösség érdeklődését a 17. századi szerző iránt azáltal, hogy terjedelmes előszó írta hozzá újra kiadta a *Politica* latin nyelvű változatát. Újabbban számos kutató – többek között Frederick S. Carney, Patrick Riley és Thomas Hueglin – foglalkozott Althusius eszméivel. A szerző szülőhazájában, Németországban is újra érdeklődés övezi tanait mint a német szövetségi demokrácia lehetséges fundamentumát. A volt Jugoszláviában Althusius hatása ellensúlyként működött a kommunizmussal szemben, s így lehetett bizonyos mértékű republikánus szabadságot bevezetni.

Atudományos közösségben nincs konszenzus abban a kérdésben, hogy miben áll Althusius és a federalizmus viszonya. Otto von Gierke, aki elsőként mutatott rá az emdeni jegyző jelentőségére a politikai eszmetörténetben, Althusiust mindenekeztől középkori gondolkodónak tekintti, aki megkísérelte a középkor utáni változó időkre adaptálni a középkori korporatizmust. Carl Friedrich, a 20. századi Althusius-renezánsz első kiemelkedő képviselője szerint a szerző, bár középkori gondolkodó, a modern federalizmus előfutára.

Sorok írójának, mint a federalizmus összes formája kutatójának és egyúttal federalistának, az a véleménye, hogy Althusiust nem csupán történelmszempontból kell értelmezni mint átmenetet a középkori korporatizmus és a modern federalizmus között, hanem mint ihletforrást is, akitől a posztmodern federalizmus által is alkalmazható gondolatokat és modelleket kölcsönözhetünk. A premodern 17. század előtti federalizmus fundamentumánál erősebb törzsi és korporatív jellege volt. Ez az áramlat az egyéni-közösségi viszonyban állandó, több nemzedéket felölelő csoportok tagjaiként definiálta, s éppen ezért jogait és kötelezettségeit teljes egészében vagy elsősorban a csoport-hovatartozásból vezette le. A modern federalizmus elvetette ezt a modellt, s olyan államközösségekben gondolkodott, amelyek kizárólag vagy főként egyénekből állottak, alapjukat pedig az egyéni jogok képezték. Így aligha vagy egyáltalán nem tudta elismerni és legitimálni a több nemzedéket felölelő csoportokat.

Aposztmodern federalizmusnak tekintettel kell lennie a posztmodern politika egyik alapelveire, nevezetesen arra, hogy nemcsak az egyének jogait kell szavatolni, hanem a csoportokat is valóságnak, legitimnek kell elismerni, s megfelelő státust kell biztosítani számukra. Althusius az első, s egyben az utolsó néhány politikai filozófusnak, aki megkísérelte elvégezni ezt a szintézist. Mondani sem kell: késő középkori politikai gondolkodása nem illethető át teljes egészében a 20. század utóbbi évtizedeinek posztmodern korába. Ennek ellenére, részben azért, mert változások korában élt és alkotott a késő középkorról az újkorra történő átmenet idején – rendszerének országrésze, gondolatai, sőt terminológiája is adaptálható vagy legalábbis alapulvehető a posztmodern federalizmus számára. Írásom nem lép fel az adaptáció vagy a szintézis megvalósításának igényével. Legfennebb néhány gondolatot, eszmefutatókat mutat be arra vonatkozóan, hogy ezek a feladatok miként oldhatóak meg. Ezeket az alábbiakban foglalnám össze:

1. Althusius politikai filozófiájának fundamentuma minden tekintetben szerződéselméleti. A *pactum* (megegyezés, egyezés, szerződés) a legitím politikai berendezkedés egyetlen lehetséges alapja. Mi több, Althusius elmélete számára átfogó szerződéses-föderális alapvetést dolgoz ki. Az egyetemes társulás nem csupán közösségek szövetsége, hanem a politika a magateljességében szövetségi jellegű, hiszen egyesüléssel és *communicatio* n, megszáson, részletesen alapszik, amit semmi sem fejez ki jobban, mint az, hogy a tagok szimbionták.

Althusius duális értelmezése, miszerint a federalizmus kapcsolatrendszerrel, s a megosztás a szövetségi jellegű kapcsolatok alapját, később a federalizmus sarkigazsága lett. Bár a szövetségi jellegű kapcsolatoknak számos formája létezhet, illetve a részesítés ideálja is többféleképpen valósulhat meg a federalizmus lényegében kapcsolat, a megosztás pedig ennek vezérelve. A politikai közösség emiatt szimbiozisos társulás, amelyet a szimbionták *communicatio* útján hoznak létre.

Azáltal, hogy Althusius a magánszféra esetében hangsúlyt fektet mind a természetes, mind a polgári társulásokra, azt domborítja ki, amit mai kifejezéssel élve társulási szabadságnak nevezünk. A család természetes társulás, amely kétféle kapcsolatra épül: házastársira és vérségire. Mert a nuk-

leáris család házastársi kapcsolatot jelent még akkor is, ha az megegyezéssel alapszik. A *collegium* (testület) vagy polgári társulás világi és egyházi formájában is megegyezésen alapul.

Aveges és a nyilvános társulások szerződésesek, akárcsak a város (állam), amely a *collegiumok* egyesüléséből létrejött köztársaság, mint ahogy a tartomány a városok megállapodás útján megalakult társulása, illetve az államközösség a tartományok szerződéses társulása. (Ez annak dacára igaz, hogy Althusius, amikor a tartomány jogairól ír, erről mint az államközösség egyik karjáról beszél, s nem pusztán mint városok társulásáról.) A szerzők jelentik Althusius számára azt az eszközt, amelynek segítségével a szimbionták társulásokat létesíthetnek és tarthatnak fenn. Egyszerretermékei ezek a szükségnek meg az akaratnak.

2. A szerző foglalkozik a szuverenitás kérdésével is, ami utóbb a modern federalizmus alapvető jogi problémájává nőtte ki magát. A szuverenitás letéteményesének a népet tekinti. Egyrészt ez az, ami a jó államot *res publicavá*, vagyis köztársasággá teszi, tehát megtestesíti a közjót. Másrészt lehetővé teszi, hogy az állam *consociatio consociatorum* (társulások társulása) legyen, *universitas*, amelyet *collegiumok* alkotnak, ugyanis a nép a szuverenitás gyakorlásának jogát tetszés szerint (szuverén akaratának megfelelően) különböző testületekre ruházhatja.

Az oszthatatlan szuverenitás Jean Bodin által felvetett kérdése jelentette a premodern konföderáció gondolatának próbakövet. A modern államrendszer az oszthatatlan szuverenitás elvére épült, amely az egyre monolitikusabb és egyre energikusabb államok korában a politikai lét sine qua nonja lett. A megosztott szuverenitáson alapuló államok középkori világa lett. A problémára gyakorlati megoldást csak jóval később az amerikai alkotmány „alapító atyái” találtak, s tették ezáltal lehetővé a modern federalizmus mint államforma kialakulását. Althusius 175 évvel korábban már lefektette a szuverenitás kérdése megoldásának elméleti alapjait – igaz, az előbbieket tudta nélkül –, s kidolgozta a szükséges filozófiai fundamentumot is.

Korunk Althusius-renezánsza a konföderációs lehetőségek újjáéledésével áll kapcsolatban. Az Európai Unió a posztmodern konföderáció iskolapéldája, ezenkívül létezik még vagy három-négy. Bár Althusius számára a konföderáció elméletének kidolgozása nem jelentett (ön)célt, sajátos föderális gondolkodása, miszerint az egyetemes társulást átfogó szerves közösségek hozzák létre, kétségkívül hozzájárult a kialakulóban levő posztmodern konföderáció-elmélet megalapozásához.³

Althusius továbbá a politikai szuverenitást a politikai közösséget létrehozó hatalomként értelmezi. Ez máris szűkebb és republikánusabb meghatározása a szuverenitásnak, amelynek átfogó jellegét a szerző a kormányalakítás hatalmának formájában hasznosítja – ugyanis ez az a hatalom, amelynek a letéteményese a politikai közösség szerves test (ület)e. Mi több, ha a nép cselekszik, szuverenitása a *jus regnum*ban, a birodalom alapörvényében, vagyis alkotmányában testesül meg.

Ennek az althusiusi fogalomnak fontos következményei vannak korunkban a nemzetközi jogra nézve, amely azzal a problémával küszködik, hogy miként nyhítse az abszolút és oszthatatlan szuverenitás újkori jogtudományból örökölt elvének hatásait egyre nagyobb interdependenciát mutató világunkban. Abszolút szuverenitást már ott sem lehet gyakorolni, ahol az elvet nem vonják kétségbe. Mi több, egyre gyakoribbak az olyan helyzetek, ahol az elvet sem lehet abban a formában alkalmazni, mint korábban. Az ilyen esetekben az egyik kiút a szuverenitást magának az alkotmányos okmányoknak tulajdonítani, annak, amit Althusius *jus regnum*nek nevezte. Nos, az alkotmányos okmányt tekinteni a szuverenitás letéteményesének teljességgel összhangban áll a szerződéselméleti federalizmussal.

3. Az althusiusi tanítás a nyugati civilizáció bibliai alapjai, valamint a modern politikai eszmék és intézmények között feszülő hídként értelmezhető. Mint ilyen, a Biblia politikai hagyományát hasznosítható, modern formákba önti. Ebben a tekintetben szöveg ellentéte annak, amit pár évvel később Benedictus Spinoza *Tractatus Theologico Politicus*ban (Teológiai-politikai tanulmány) ír, amikor egy új, modern politikatudomány szükségességét ecseteli. Az utóbbi szerző feltehetőleg bebizonyítja, hogy a Biblia politikai hagyománya csak az ókori Izraelre volt érvényes, s minden relevanciáját elveszítette, mihelyst a zsidó állam megszűnt létezni. (Továbbá nem is nyeri azt vissza, hacsak a zsidó állam újja nem alakul.) Althusius is szembesül a modern politika ezen problémáival, de nem veti el, s nem is tagadja a bibliai hagyományt. Részben ez az, ami a modern korban csökkentette az althusiusi tanok hasznosságát, hiszen a német politikai filozófus hajthatatlan kálvinista módjára hangsúlyozta a vallás, a társadalom meg az állam szükségszerű kapcsolatát. Ez pedig ellenkezett a modern szularizált állam fejlődésének irányával.

Avallási szempontból homogén politikai közösség kálvinista modelljének Althusius-féle változatát aligha fogja valaki feltámasztani a posztmodern korban. Ellenben egyre inkább támaszkodunk egy régi felfogásra, miszerint nem létezhett olyan civil társadalom, amely valamilyen kis mértékben az állampolgárokat kötelező és összekötő, valamint a bizalom meg a *communicatio* elengedhetetlen alapját megeremítő transcendens normákban gyökerezne. (...)

Althusiust olvasni annyit tesz, mint felfedezni, mennyire lényegesek gondolatai a mai kor számára. Eszméit három évszázadon keresztül háttérben szorította a modernizmus lendületes támadása, amely homogén, az állampolgárokra mint az államapparátussal szemben politikailag meztelenül álló egyénekre alapozó nemzetállamok kiépítésére irányult. Am ezek a gondolatok inkább a posztmodern korba illenek, amely sokkal modernebb politikai hálózatokra épít, s amely az elsődleges csoportokat meg a politikai társulások napjaink politikai életének lényeges elemeként újfent elismeri, továbbá föderális szellemben egy időben törekszik univerzalizmusra és partikularizmusra, hangsúlyozza az ökumenizmust és a közösség fontosságát.

Fordította: SZÁSZ Alpár Zoltán

Jegyzetek

¹ Lásd például Robert Murray: *The Political Consequences of the Reformation. Studies in Sixteenth-Century Political Thought*, New York 1960, Russel and Russel és Michael Walzer: *The Revolution of the Saints. A Study on the Origins of Radical Politics*, Cambridge – MA, 1982, Harvard University Press.

² Lásd Daniel J. Elazar (ed.): *Federalism as Grand Design. Political Philosophers and the Federal Principle*, Lanham – MD, 1987, University Press of America & Center for the Study of Federalism.

³ Lásd Daniel J. Elazar: *Europe and The Federal Experience. In Federalism and the Way to Peace*, Kingston – Ontario, 1994, Queens University, Institute of Intergovernmental Relations, 53–71.